

This item is the archived peer-reviewed author-version of:

Kennis en perceptie van Platt in de Duitse grensstad Vreden : data uit drie generaties

Reference:

De Vogelaer Gunther, Smits Tom.- Kennis en perceptie van Platt in de Duitse grensstad Vreden : data uit drie generaties
Leuvense bijdragen / Katholieke Universiteit Leuven. Instituut voor Dialectologie - ISSN 1783-1598 - 99/100(2016), p. 353-372
To cite this reference: <https://hdl.handle.net/10067/1335880151162165141>

Kennis en perceptie van *Platt* in de Duitse grensstad Vreden: data uit drie generaties

Gunther De Vogelaer & Tom F.H. Smits

Universität Münster

Universiteit Antwerpen

Abstract

De achteruitgang van de kennis van het Nederduits neemt zulke proporties aan dat sommigen het als een proces van “taaldood” beschouwen. Dit proces blijkt zich nu te verscherpen doordat ook competente sprekers in plaats van het dialect het Hoogduits doorgeven aan volgende generaties. Tal van attitude-onderzoeken over de vitaliteit van het Nederduits geven aan dat dat proces lijkt uit te monden in een generatie waarbij een grote kloof wordt vastgesteld tussen de actieve en passieve competenties in het Nederduits. Attitude-onderzoek levert echter een onrechtstreeks beeld op van de taalsituatie, dat niet noodzakelijk volledig met de realiteit overeenstemt, en waarbij de interne en onderlinge consistentie van de antwoorden van de informanten óók een waardevolle bron van informatie vormen (o.a. Münstermann & van Hout 1988 voor Oost-Nederland en Folwell & Durrell 1995 voor West-Nederduits). In ons artikel confronteren we gerapporteerde taalgebruiksgegevens van twee generaties dialectsprekers (een groep dertigers en veertigers, en een groep boven 55) met taalgebruiksgegevens en attitudes van adolescenten, waarbij de nadruk zal liggen op de twee jongste generaties: de adolescenten en de oudergeneratie. We trachten op die manier een beter beeld te vormen van de recente taalsituatie in de Duitse grensstad Vreden (Kremer & Van Caeneghem 2007; Smits 2011b).

1 Inleiding

Nadat het Nederduits in de 16de-17de eeuw als schrijftaal grotendeels werd opgegeven ten voordele van het Hoogduits, raakt het sinds de 20ste eeuw op grote schaal ook zijn functie als spreektaal kwijt, en daarmee zijn bestaansbasis als dialect. Het Nederduits wordt in zijn traditionele gebruiksdomeinen – gekenmerkt door nabijheid, landelijkheid, informaliteit, intimiteit en oraliteit – vervangen door een structureel Hoogduitse omgangstaal of substandaard. Doordat deze evolutie zo ingrijpend is, wordt ze net zoals het proces in de 16de-17de eeuw geïnterpreteerd als “Sprachwechsel” (“language shift”) (Kremer, 2000: 329). Met elke nieuwe generatie neemt het gebruik van het dialect drastisch af (cf. Kremer 1991 en Reker 1983 voor het Nederduitse grensgebied). Dit functionele verlies van het dialect ging gepaard met structuurverlies (van Coetsem, 1988: 76). Ook hierin speelt het Hoogduits een bepalende rol. In een proces van adverbentatie, waarbij het aandeel taalelementen van (sub)standaardtalige herkomst in het dialect gradueel toeneemt, gaat de structuur van het Nederduits meer overeenkomsten met het Hoogduits vertonen. De getransfereerde taalelementen, die ofwel directe ontleningen ofwel compromisvormen zijn, bevinden zich op alle niveaus van de taalstructuur, gaande van het lexicon tot de syntaxis (Kremer 2005b, Smits 2011b).

Aan de Nederlands-Duitse grens heeft het structuurverlies van het Nederduits nog bijkomende taalevoluties tot gevolg. Het Nederduitse taalgebied beslaat naast de noordelijke helft van de Duitse Bondsrepubliek ook Noordoost-Nederland, waar het dialect “Nedersaksisch” genoemd wordt. Het structuurverlies van het Nedersaksisch verloopt op een andere manier dan dat van het Nederduits: het resulteert in een andere dialectale structuur. Het Nedersaksisch komt immers met elementen van Nederlandse (sub)standaardtalige herkomst in contact, terwijl het Nederduits zoals bekend Hoogduits taal materiaal opneemt. Dit leidt op de Nederlands-Duitse grens tot divergentie tussen de dialecten aan weerszijden, die hun verwantschap met het Nederlands dan wel het Hoogduits sterker uitdiepen. Dit proces betekent op zijn beurt het uiteenvallen van het historische continentaal-West-Germaanse dialectcontinuüm dat de Nederlandse en Duitse dialecten overspant.

Hoe de jongste generaties inwoners van een Duitse grensgemeente op de geschetste taalontwikkelingen reageren, is het onderwerp van deze bijdrage. Hoewel de geografische nabijheid met de burens gebleven is en de algemene mobiliteit door technische en politieke ontwikkelingen zelfs nog toenam, is de structurele afstand tussen de grensdialecten gegroeid door het dialectverlies en de ermee gepaard gaande advergentieprocessen. Dit artikel gaat na hoe het zit met de gerapporteerde kennis van het Nederduits of Plattdeutsch, de plaats van het dialect in de socialisatie van kinderen en jongeren, en de perceptie en evaluatie van de taalvariëteiten in het grensgebied, meer bepaald in de Duitse grensstad Vreden.

2 Methode

Deze bijdrage is gebaseerd op twee studies naar het dialectgebruik in Vreden. Deze kleine Duitse stad nabij de Nederlandse grens (Gelderland) is gelegen in een landelijk gebied, het Westmünsterland (Nordrhein-Westfalen). Daardoor en door zijn perifere ligging geldt het Westmünsterland als een relatief dialectvitaal onderzoeksgebied (Kremer & Van Caeneghem 2007). In de eerste studie uit 2003 werden 20 volwassenen uit twee leeftijdsgroepen mondeling bevraagd: evenveel mannelijke als vrouwelijke dialectsprekers tussen 31 en 44 en tussen 62 en 83 jaar oud. Het tweede onderzoek uit 2014 betrof een schriftelijke bevraging van 199 scholieren tussen 9 en 18 jaar oud.

Tussen de twee leeftijdsgroepen van de eerste bevraging uit 2003 zit een buffer van minimaal 10 jaar (-45 en +55). Tussen de bevraging van (augustus) 2003 en die van 2014 zit eveneens een periode van circa 10 jaar. De nodige voorzichtigheid bij de analyse van de onderzoeksresultaten in acht genomen, kunnen deze twee samples in chronologisch opzicht op elkaar betrokken worden. De leeftijd van de jongste scholieren in 2014 stemt immers overeen met de leeftijd van de kinderen van de jongste groep informanten uit 2003. Bijgevolg bevatten de twee studies gegevens over het taalgebruik van drie generaties Vredenaren: de kinderen, hun ouders en hun grootouders. In deze bijdrage concentreren we ons voornamelijk op de twee eerste groepen.

Beide studies verzamelden subjectieve data (d.w.z. gerapporteerde evidentie) met betrekking tot de actieve en passieve kennis van het dialect en de attitude van de informanten tegenover deze taalvariëteit. Afhankelijk van de studie staan verder ook gegevens ter beschikking over het gerapporteerde gebruik, en de evaluatie en perceptie van de verschillende variëteiten in het grensgebied (naast dialect ook regiolect, Standaardduits, Nederlands en Nedersaksisch). Meer bepaald werd in 2003 gepeild naar het dialectgebruik met verschillende sprekers en in verschillende domeinen: aan de hand van een gestandaardiseerde vragenlijst werden de informanten mondeling bevraagd over hun actieve dialectgebruik met o.a. partner, kind(eren), kennissen, collega's en in publieke domeinen zoals verenigingen, winkels, het stadhuis en de bank. De antwoorden werden geplaatst op een Likert-

schaal. Daarnaast leverde de studie uit 2003 objectieve data (uit vertaal- en multiple-choiceopdrachten) over de actieve kennis van het dialect die de subjectieve data aanvullen. In 2014 werd een speaker evaluation test gebruikt die, naast zelfinschattingen over de actieve en passieve dialectkennis, ook het overte en coverte prestige van vijf variëteiten in kaart wou brengen: Hoogduits, regionaal gekleurde ‘Umgangsprache’ en Plattdeutsch, en daarnaast ook Standaardnederlands en Nedersaksisch dialect (meer bepaald het dialect van de naburige plaats Winterswijk). Omdat het niet mogelijk bleek om sprekers te vinden met competentie in de verschillende variëteiten, werden alle fragmenten door andere sprekers ingesproken, telkens mannen van 20-25 jaar oud (i.e. de ‘verbal guise’ techniek). Het ging daarbij telkens om een sprookje, waaruit vervolgens een minuut werd geselecteerd ter beoordeling. De proefpersonen werd gevraagd om de fragmenten te beoordelen op dertien vijfpunts-Likertschalen, en om elk van de variëteiten te benoemen. De speaker evaluation methode is sinds de jaren 1960 (Lambert et al. 1960) veelvuldig met succes toegepast, maar is niettemin ook bekritiseerd, onder meer vanwege de impliciete aanname dat evaluaties die in een kunstmatige situatie aan proefpersonen worden ontlokt, zonder meer naar andere contexten geëxtrapoleerd kunnen worden (o.a. andere sprekers, inhouden, situaties). Hoewel dergelijke extrapolatie inderdaad in bepaalde gevallen problematisch is gebleken, blijven beoordelingsverschillen bij sprekerbeoordelingen belangwekkende onderzoeksresultaten, en biedt de methode bovendien uitstekende mogelijkheden om verschillende sprekergroepen met elkaar te vergelijken (zie o.a. Soukup 2013 voor discussie en de overige artikelen in Kristiansen & Grondelaers 2013 voor illustraties).

Door de verschillen tussen de onderzoeken worden enkel de gemeenschappelijke elementen in de gezamenlijke analyse betrokken. Wanneer er geen methodologische en/of inhoudelijke parallellen zijn, worden de onderzoeksgegevens gescheiden behandeld.

3 Kennis van het dialect

3.1 Gerapporteerde dialectkennis

De sprekers uit de ouder- en grootoudergeneratie (d.w.z. de informanten van de studie in 2003) rapporteerden hun dialectkennis op de schaal (*zeer*) *goed* – *tamelijk goed* – *eerder slecht*. Er werd geen optie “geen kennis” voorzien, omdat het sample doelbewust uit actieve en competente dialectsprekers werd samengesteld. Daardoor is de steekproef weliswaar niet representatief voor de globale bevolking in en rond Vreden, maar zijn de gegevens wel erg indicatief voor de vitaliteit van het dialect. De globale toestand van het dialect kan namelijk voor de brede bevolking enkel als minder gunstig beschouwd worden. Tabel 1 geeft de gerapporteerde dialectkennis voor beide generaties weer.

Ik spreek en versta het Vredense Platt ...	Frequentie
<i>(zeer) goed</i>	9
<i>tamelijk goed</i>	10
<i>eerder slecht</i>	1
Totaal	20

Tabel 1 Actieve en passieve dialectkennis van de ouder- en grootoudergeneratie uit de studie van 2003

Ondanks deze bescheiden gerapporteerde kennis, was het dialect voor alle informanten de taal van socialisatie tijdens hun vroege kindertijd (0-6 jaar).

Bovendien blijkt uit de objectieve data, weergegeven in tabel 2, dat de dialectkennis van alle sprekers zeer homogeen verdeeld is, en relatief hoog ligt (Smits, 2011b: 338), wat een logisch gevolg is van de selectie van de steekproef.

# varianten per taalniveau	grootoudergeneratie (55+ in 2003)	oudergeneratie (45- in 2003)
<i>standaardvarianten</i>	3258	3391
<i>intermediaire varianten</i>	305	349
<i>dialectale varianten</i>	2074	1854

Tabel 2 Objectieve data van de actieve dialectkennis van de grootouder- en oudergeneratie uit de studie van 2003

De dialectkennis van de ouder- en de grootoudergeneratie in tabel 2 is statistisch significant verschillend (Pearson $X^2 = 17,78$; $df = 2$; $p < 0,01$): het geïntendeerde dialect van de oudergeneratie wordt significant meer gekenmerkt door structuurverlies (cf. intermediaire en standaardtalige varianten) dan dat van de grootoudergeneratie. Extrapolerend kan bijgevolg worden geconcludeerd dat ook het relatief dialectvitalere Vreden door toenemend dialectverlies gekenmerkt wordt. Anders dan dit vaak het geval is, scoren de mannelijke informanten niet significant beter dan de vrouwelijke, wat niet enkel door de steekproef maar ook door de demografische context verklaard kan worden (Goeman & Jongenburger, 2009: 56-57). In gebieden met een lage verstedelijkingsgraad en een hoog dialectgebruik correleren sociologische variabelen zoals geslacht of beroep/opleiding niet noodzakelijkerwijs met dialectkennis (De Corte & Kremer, 1993: 43-44; Bloemhoff, 2005: 79).

Van 16 ouders onder de Vredense informanten in 2003 waren de kinderen oud genoeg om naar hun dialectkennis te peilen. Maar liefst alle 16 ouders rapporteerden een passieve tot actieve dialectkennis bij hun kind(eren). Inzoomend op de jonge oudergeneratie, waarvan 7 informanten kinderen hebben die voldoende oud zijn, blijkt dat weerom alle kinderen het dialect van kindsbeen af hebben aangeleerd. Onder de inwoners van Vreden die nog over een goede dialectcompetentie beschikken, wordt deze kennis dus ook aan de kinderen doorgegeven. Deze kinderen behoren tot dezelfde generatie als de in 2014 bevraagde scholierenpopulatie. Bij nadere beschouwing van de hele populatie blijkt de realiteit voor het dialect in die groep enigszins complex uit te vallen. Van de 199 scholieren die in 2014 ondervraagd zijn, beweert slechts een zeer kleine minderheid (8,5%) het dialect ‘goed’ of ‘zeer goed’ te spreken. Een kleine helft van de scholieren rapporteert helemaal geen actieve kennis te hebben (tabel 3).

Ik spreek het Vredense Platt ...	Frequentie
<i>zeer goed</i>	2 (1,0%)
<i>goed</i>	15 (7,5%)
<i>neutraal</i>	32 (16,1%)
<i>slecht</i>	62 (31,2%)
<i>zeer slecht</i>	88 (44,2%)
Totaal	199

Tabel 3 Actieve dialectkennis onder 199 scholieren (studie van 2014)

Een totaal ander beeld wordt vastgesteld bij de passieve kennis: iets meer dan de helft van de jongeren meent het dialect goed of zeer goed te begrijpen, en slechts een zeer kleine minderheid rapporteert helemaal geen passieve kennis van het Vredens dialect te hebben (tabel 4).

Ik begrijp het Vredense Platt ...	Frequentie
<i>zeer goed</i>	42 (21,1%)
<i>goed</i>	69 (34,7%)
<i>neutraal</i>	42 (21,1%)
<i>slecht</i>	33 (16,6%)
<i>zeer slecht</i>	13 (6,5%)
Totaal	199

Tabel 4 *Passieve dialectkennis onder 199 scholieren (studie van 2014)*

In veel gebieden lijkt het dialect als groepstaal te functioneren voor jongeren en wordt bij adolescenten een toename gerapporteerd van het dialectgebruik (Van Hofwegen & Wolfram 2010; Rys 2007). Met proefpersonen tussen de 9 en 18 jaar laten de gegevens uit 2014 een ontwikkelingsperspectief toe op de situatie in Vreden. Hoewel het dialect ook in Vreden kenmerken van een groepstaal vertoont, die tijdens de adolescentie attractiever wordt, gaat dat niet met een verbeterende zelfinschatting gepaard: de gerapporteerde actieve en passieve beheersing van het Vredense dialect verandert niet noemenswaardig tussen de leeftijd van 9 en 18 (cf. infra voor de veranderende evaluatie van het dialect tijdens de adolescentie en het verband met de gerapporteerde zelfkennis). Genderverschillen blijven nagenoeg afwezig (met alleen een licht betere inschatting van de passieve dialectkennis door de meisjes; 2,33 vs. 2,67 op een schaal van 1 (zeer goed) tot 5 (zeer slecht); AnOVA: $p < .05$).

Deze gegevens zijn in overeenstemming met het beeld van Vreden als plaats waar het dialect nog goed verankerd is in het dagelijkse taalgebruik, maar niettemin sterk aan prestige heeft ingeboet en nauwelijks nog geschikt wordt geacht om doorgegeven te worden aan volgende generaties. Dat leidt tot een situatie waarin jongeren wel noties van het dialect oppikken en het verstaan, maar blijkbaar niet frequent genoeg tot spreken komen om zelf tot competente dialectsprekers uit te groeien. Dat blijkt voor de oudere generaties uit de objectieve data in Smits (2011a,b). Zonder vergelijkbare gegevens kan niet vastgesteld worden hoe ver de dialectkennis bij jongeren teruggaat. Het blijft daarnaast goed mogelijk dat er bij de rapportering door de informanten een zekere vertekening optreedt van de reële situatie, die verschillende vormen kan aannemen. Bij de jongeren is onderrapportering mogelijk van de actieve kennis, door een verminderde identificatie met het lokale dialect, of, waarschijnlijker, doordat ze zich erg bewust zijn van de verschillen tussen hun eigen lokale taalgebruik en dat van eerdere generaties. Arendt (2012: 108) spreekt in dat verband van een ‘Hypostasierung’ van het Nederduits van oudere sprekers: het Platt van oudere sprekers wordt als ‘juiste’ variëteit beschouwd. Terwijl Arendt (2012) deze hypostasering illustreert aan de hand van het discours van oudere sprekers, lijken de gegevens uit tabel 4 erop te wijzen dat een vergelijkbare attitude ook bij jongeren leeft. Ook een min of meer tegenovergestelde verklaring van de discrepantie tussen actieve en passieve kennis is echter denkbaar, namelijk als gevolg van een overrapportering van de passieve competentie, ingegeven door een identificatie met de eigen regio, en een visie op het dialect als deel van de regionale cultuur (Arendt, 2012: 111-112 ziet een dergelijke houding ook als motief achter taalpolitieke ondersteuning van het Platt). Het spreekt in dat geval boekdelen dat het Plattdeutsche luisterfragment qua verstaanbaarheid eerder slecht wordt ingeschat (cf. de score van 2,40 in tabel 5, infra).

3.2 Intergenerationele transmissie

Het onderzoek uit 2003 betrof 17 Vredense gezinnen met kinderen met dialectkennis. Van die gezinnen behoren er in totaal negen tot de groep van de jonge ouders, waarop hier nader wordt

ingegaan. De manier waarop hun kinderen dialectkennis verworven hebben, is niet in alle gezinnen gelijk. Een kleine meerderheid van vijf ouders zegt dat het dialect actief werd gebruikt in de opvoeding van het kind door het in het dialect aan te spreken. De overige kinderen leerden het dialect door te luisteren naar gesprekken die de ouders en grootouders met elkaar en met kennissen in het dialect voerden. Zij pikten het dialect dus evengoed op in familiale kring. Eén informant gaf aan dat dit enkel op het conto van de grootouders te schrijven was. Het aandeel van grootouders in de dialectale socialisering van kinderen zal in de brede, niet specifiek dialectcompetente bevolking van Vreden wellicht vele malen groter zijn. En ook in het bevroegde sample spreken vier ouders naar eigen zeggen slechts af en toe dialect met hun kinderen. Eén informant doet dat zelfs nooit, maar laat dit over aan haar echtgenoot. Indicatief is ten slotte ook de beslissing van een andere ouder om geen dialect meer te spreken met het jongste kind (van in totaal vijf), zodat het nog enkel dialectkennis kon verwerven uit de gesprekken van of met familieleden.

De gegevens uit 2014 bevestigen dat beeld. Daarin werd de proefpersonen gevraagd naar het taalgebruik binnen het gezin. Een viertal kinderen (2,01%) vermeldt 'Platt' als eerste thuistaal; 107 (53,77%) als tweede. Daarvan zijn er echter 17 die spontaan een opmerking toevoegen waaruit blijkt dat de blootstelling aan het Plattdeutsch slechts gebeurt met een kleiner aantal familieleden, of op een indirecte manier, bijvoorbeeld door gesprekken te horen tussen familieleden (b.v. '(bei Oma) Platt', 'bei Papa ein bisschen platt', 'meine Verwandten reden Platt aber mit mir Hochdeutsch', 'Plattdeutsch (meine Eltern)').

Het gerapporteerde dialectgebruik van kinderen onderling vertoont eveneens een neerwaartse trend: volgens de inschatting van de ouders in de studie van 2003 spreken de kinderen in nog slechts één gezin dialect met hun leeftijdgenootjes. In twee andere is dit sporadisch het geval. Een kleine meerderheid van vier op zeven ouders onder de jonge, dialectvaardige generatie met kinderen die al voldoende oud zijn, gaf in 2003 al aan dat het dialect niet aan bod kwam in de omgang tussen jongeren onderling. Dit resultaat toont aan dat de switch van Nederduits (dialect) naar Hoogduits (omgangstaal) in het domein van de opvoeding, die een goede eeuw geleden op brede basis begon (Menge, 1979: 173-178; Mattheier, 1980: 154; Kremer, 2004: 356-357), nu ook de cohort van hoog-dialectcompetente sprekers bereikt heeft. In het Westmünsterland, zo toont een studie van Kremer & Van Caeneghem (2007) uit 2001, neemt het dialectgebruik bij elke generatiewissel met 15% tot 40% af.

4 Perceptie van het dialect

Uiteraard hangt de mate waarin ouders ervoor kiezen om het dialect zelf te gebruiken en eventueel door te geven aan hun kinderen samen met de maatschappelijke positie van het dialect, die onderzocht kan worden door de attitudes tegenover het dialect in kaart te brengen. Aan recente initiatieven zoals Plattdeutsch in de ouderenzorg („Platt batt – Platt hilft“, Rode Kruis Kreis Borken 2014) of in de kleuter- en lagere school (Timm 2013), b.v. in de vorm van voorleeswedstrijden in Vreden, valt af te lezen hoe de aandacht voor het plaatselijke dialect groeide en hoe zijn aanwezigheid in culturele domeinen toenam (Kremer 2005a; Smits & Kloots, 2011: 305-306). Deze zogenaamde dialectrenaissance is volgens Kremer & Van Caeneghem (2007: 138) niet de enige verklaring voor de ermee gepaard gaande gegroeide aanvaarding van het dialect. Dat het Plattdeutsch vanuit zijn huidige marginale positie de (verwerving van de) standaardtaal niet meer hindert, kan eveneens de positievere houding verklaren. Dit vermoeden wordt gestaafd door de gegevens die in 2003 werden verzameld. Van de drie domeinen waarin de aanwezigheid van het dialect werd bevroegd (gedrukte en gesproken

media en op school), bestond er voor het onderwijs, b.v. in een les(senreeks) over het dialect, het minste instemming. Dialect in uitzendingen en in gedrukte pers kon op meer goedkeuring rekenen bij de dialectsprekers zelf (Smits 2014). In hun globaliteit waren de gerapporteerde attitudes voor elk domein significant positiever bij sprekers uit Vreden dan uit de naburige Nederlandse grensstad Winterswijk. Ook de studie van Kremer & Van Caeneghem (2007: 97-99), waaraan 1444 Duitse informanten deelnamen uit dezelfde generatie als de jonge oudersgroep uit 2003, levert overwegend gunstige waarderingscijfers op voor de aanwezigheid van het dialect in de domeinen media en zelfs onderwijs. Vreden neemt daarbij in het Westmünsterland een koppositie in, na de aangrenzende gemeenten Stadtlohn/Südlohn, Schöppingen/Legden en Ahaus.

De volgende generatie Vredenen bevestigt dit beeld niet zonder meer, maar nuanceert het. De gegevens die in 2014 bij Vredense adolescenten zijn verzameld, laten in het algemeen een eerder negatieve houding zien tegenover het dialect. Dat wordt getoond in tabel 5. Voor de beoordeling is het Duitse schoolpuntenscala gebruikt, met 1 als hoogste score en 5 als laagste. De tabel rangschikt de bevraagde kenmerken naar stijgende waarden, dus dalende appreciatie, voor het dialect. De score voor de variëteit waarvoor de eigenschap maximaal opgaat wordt telkens vet gedrukt. Van de 13 bevraagde eigenschappen, krijgt de dialectspreker alleen betere scores voor de schalen die peilen naar z'n humoristische gehalte en naar z'n onverstaanbaarheid. Voor de mate waarin de spreker humor kan overbrengen scoort het Plattdeutsch 2,21, tegenover 3,57 voor het Hochdeutsch en 2,14 voor regionale Umgangssprache, dat de meeste geapprecieerde variëteit is (AnOVA: $p > ,001$). Wat onverstaanbaarheid betreft scoort het Platt met een waarde van 2,40 opvallend slechter dan het Hochdeutsch, dat met een score van 4,38 nagenoeg perfect verstaanbaar is (AnOVA: $p > ,001$). Op alle andere punten scoort het Hoogduits even goed of positiever, met inbegrip van associaties die typisch aan het dialect gekoppeld worden (vriendelijkheid, behulpzaamheid,...).

<i>Deze spreker...</i>	Vredener Platt	Umgangssprache	Hochdeutsch
<i>heeft humor</i>	2,21	2,14	3,57
<i>lijkt mij vriendelijk</i>	2,25	2,63	2,17
<i>is moeilijk te verstaan</i>	2,40	3,52	4,38
<i>helpt graag anderen</i>	2,59	3,37	2,43
<i>heeft een grote vriendenkring</i>	2,79	2,84	2,75
<i>kan men vertrouwen</i>	2,90	3,36	2,28
<i>heeft een goedbetaalde baan</i>	3,30	3,51	2,38
<i>is intelligent</i>	3,33	3,75	2,19
<i>zou ik graag als vriend hebben</i>	3,36	3,51	3,33
<i>klinkt mooi</i>	3,47	3,82	2,68
<i>kan een groep leiden</i>	3,59	3,65	2,55
<i>spreekt zoals ik graag zou spreken</i>	3,92	4,35	3,15
<i>zou een goede journaallezer zijn op TV</i>	4,42	4,44	2,22

Tabel 5 Evaluatie van Vredener Platt, Hochdeutsch en regionale Umgangssprache op 13 schalen (onderzoek van 2014 bij 199 scholieren; 1 = eigenschap geldt in zeer sterke mate; 5 = eigenschap geldt helemaal niet)

De tabel met 13 eigenschappen kan middels een Principal Components Analysis (PCA) teruggebracht worden tot 2 dimensies die, in lijn met bestaande attitude-onderzoek (Ryan 1979, cf. H- en L-variëteit bij Ferguson 1959), benoemd kunnen worden als de solidariteits- en de prestigedimensie. Prestige-eigenschappen zijn onder meer geschiktheid als TV-presentator, intelligentie en een goed loon; onder de solidariteitsdimensie valt o.a. geschiktheid als vriend, vriendelijkheid en populariteit (i.e. het hebben van veel vrienden). De volledige resultaten staan in Tabel 6. 'Ladingen' hoger dan ,600 gelden

daarbij als hoog; waarden tussen ,400 en ,600 zijn gemiddeld; lagere, onbeduidende waarden zijn uit de tabel verwijderd.

<i>Attribuut:</i>	Prestige	Solidariteit
<i>intelligentie</i>	,803	
<i>behulpzaamheid</i>	,432	,474
<i>verstaanbaarheid</i>	,592	
<i>goede leider</i>	,666	
<i>model voor het spreken</i>	,609	,413
<i>betrouwbaarheid</i>	,562	,510
<i>humor</i>	-,609	,575
<i>vriendelijkheid</i>		,711
<i>goede journaallezer</i>	,836	
<i>populariteit</i>		,691
<i>goedbetaalde baan</i>	,744	
<i>een goede vriend</i>		,772
<i>schoonheid</i>	,548	,556

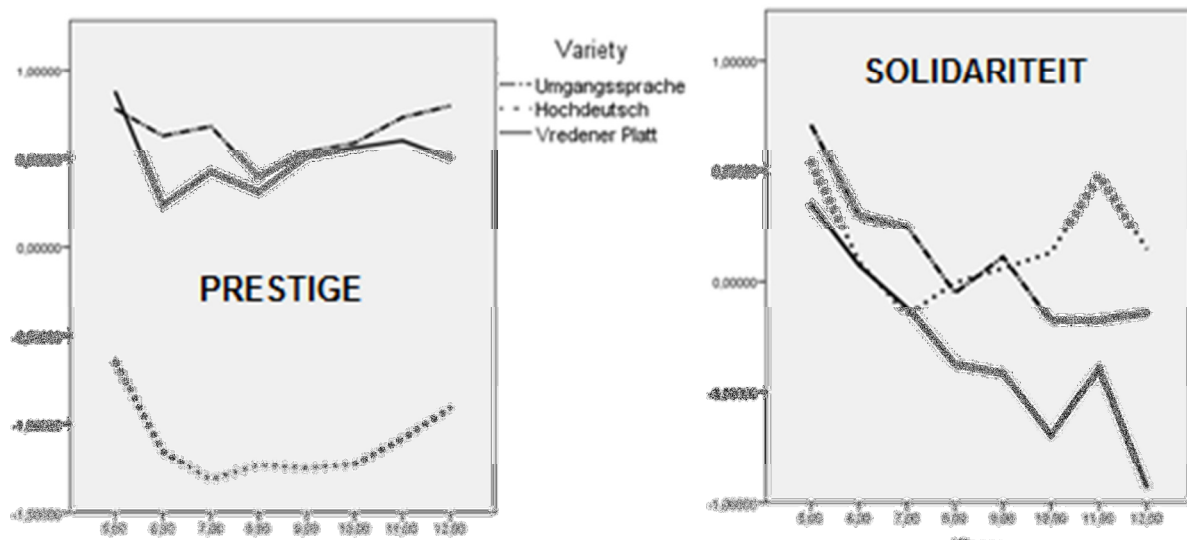
Tabel 6 *Principal Components Analyse van de attitudes van 199 Vredense scholieren*

Op basis van een regressie-analyse van de PCA-gegevens kunnen de resultaten voor de attitudevragen gehercodeerd worden tot twee dimensies, die toelaten een abstracter en robuuster beeld te krijgen van het attitudele landschap. Op de prestigedimensie valt de score voor het Vredense dialect negatiever uit dan die voor de standaard. Het verschil over alle leeftijden heen van maar liefst 1,62 punten (AnOVA: $p < ,001$) kan als zeer groot beschouwd worden. Een regionale ‘Umgangssprache’ wordt overigens even negatief geëvalueerd, met een score die 1,75 punten lager ligt dan die voor het Hochdeutsch (AnOVA: $p < ,001$). De verschillen tussen dialect en regionale omgangstaal zijn niet significant. Op de solidariteitsas zijn de verschillen kleiner. Daar wordt het dialect 0,41 punten positiever ingeschat dan regionale omgangstaal, en 0,42 dan het Standaardduits (in beide gevallen: $p < ,001$). Tussen regionale omgangstaal en Hoogduits is er geen verschil. Precieze cijfers of grafieken worden hier niet gegeven omdat de globale resultaten een te belangrijke factor buiten beschouwing laten, namelijk de leeftijd van de testpersonen. Een vaststelling die echter los van de leeftijdsfactor gedaan kan worden is wel dat de variëteit die in het reële taalgebruik de wind in de zeilen lijkt te hebben, de ‘Umgangssprache’, op geen van beide schalen uitgesproken positief wordt beoordeeld. Dat sluit in zekere zin aan bij gegevens over het Verkavelingsvlaams, dat eveneens eerder gekarakteriseerd wordt als een “‘veiliger’, ‘onopvallender’, of simpelweg ‘normaler’ midden [...] tussen twee ‘aangetaste’ polen” (Van Hoof, 2015: 408) dan als een variëteit die nastrevenswaardige eigen associaties oproept.¹ Dat heeft belangrijke methodologische implicaties voor het attitude-onderzoek, in die zin dat attitude-onderzoek dat inzicht wil bieden in het reële taalgebruik ook een manier dient te vinden om negatieve connotaties bij bepaalde variëteiten in beeld te brengen, wat impliceert dat afgestapt dient te worden van klassieke typering van taalvariëteiten als prestige- of solidariteitsvariëteit. Lybaert (2014) stelt met een kwalitatief onderzoek bijvoorbeeld vast dat

¹ Zie echter wel Grondelaers, van Hout & Speelman (2011), die het Verkavelingsvlaams een dynamisch karakter toeschrijven, in navolging van Deens onderzoek dat een heringedeeld attitudele landschap heeft blootgelegd met de traditionele standaard (het zgn. ‘Rigsdank’) aan de ene kant, en een jonge, innovatieve en dynamische standaard (het ‘Kobenhavnsk’) aan de andere (Kristiansen 2009). De scores die de variëteiten in hun speaker evaluation experiment behalen op de dynamisme-dimensie lopen echter zeer gelijk met de competentie- of prestige-scores. Bovendien ontbreken zowel het Standaardnederlands als de dialecten in hun experiment, en is dus niet vast te stellen of bepaalde regionaal gekleurde variëteiten de positie van de standaard of het dialect bedreigen. Hun bevindingen verdienen echter zeker verdere aandacht.

Standaardnederlands niet alleen als correct en zakelijk wordt gepercipieerd, maar door aanzienlijke delen van haar informanten ook als ‘geforceerd’ of ‘afstandelijk’; dialect is dan weer niet alleen spontaan en gemoedelijk, maar ook ‘plat’ (wat in Vlaanderen, in tegenstelling tot in het Duitse taalgebied, ondubbelzinnig de betekenis ‘ongecultiveerd’ draagt).

Zoals gezegd blijken de attitudes tijdens de adolescentie gevoelig te evolueren. Dat wordt getoond in onderstaande grafiek. Op de prestige-dimensie valt weinig verschil op te merken tussen de schoolklassen in het onderzoek. In alle groepen geldt alleen het Hoogduits als prestigetaal. Op de solidariteitsas zijn de verschuivingen echter spectaculair: terwijl het dialect bij de jongste groep slechts iets positiever scoort dan Hoogduits en omgangstaal, wordt het naarmate de adolescentie vordert een steeds duidelijkere solidariteitsvariëteit. Ook de omgangstaal krijgt geleidelijk aan betere scores, en belandt in de oudste groepen qua solidariteitswaarde ergens tussen de standaard en het dialect in.

Grafiek Prestige- en solidariteitsdimensie in verschillende tussen de 5de en de 12de klas (onderzoek van 2014)

In het algemeen bestaat er een verband tussen de evaluatie van het dialect op de solidariteits- en in mindere mate ook de prestigedimensie, en de zelfgerapporteerde kennis (r-waarden voor solidariteit: ,407 voor passieve en ,342 voor actieve competentie; r-waarden voor prestige: ,251 voor passieve en ,296 voor actieve beheersing; p-waarden telkens < ,01). Niettemin blijft de zelfinschatting van de actieve competentie ook in de hogere schoolklassen uitermate negatief (cf. supra). Als die inschatting klopt, maakt het Plattdeutsch deel uit van de identiteit van Vredense jongeren zonder ook echt doelmatig gebruikt te worden. Alleen objectief taalgebruiksonderzoek kan uitwijzen in hoeverre dit beeld ook strookt met de realiteit. In elk geval kan hier een parallel gezien worden met de aan het begin vermelde dialectrenaissance en de rol van Plattdeutsch als een cultureel fenomeen (“Kulturdialekt”). De veranderde status van het dialect, waaronder de verschuiving van moedertaal naar tweede taal, biedt verklaringen voor de discrepantie tussen datgene waar het dialect voor staat en waar het voor gebruikt wordt – door Kremer (1997) de Nederduitse paradox genoemd. “Für Menschen, die keinen Dialekt mehr sprechen,” aldus Huesmanns (1998: 215) visie op dialectperceptie, “ist es die Beurteilung von etwas, das sie nie erlernt haben, das ihnen keine direkten Nachteile mehr einbringen kann und dem sie evtl. nachtrauern.” In zekere zin vertoont de situatie van het Plattdeutsch gelijkenissen met die van Keltische talen als het Welsch, Gaelic of Cornisch, die, uiteraard afhankelijk van gebied tot gebied, vaak nog een sterke waardering genieten, maar hun sprekerantallen gevoelig zien teruglopen. In tegenstelling tot in de Vredense data worden daarbij soms opvallende discrepanties

vastgesteld tussen de appreciatie van de minderheidstaal en de zelfgerapporteerde kennis, die binnen sommige onderzochte populaties zelfs omgekeerd evenredig blijken te zijn (Dunmore 2011).

5 Het dialectcontinuüm

Het traditionele dialectcontinuüm met kleine cumulatieve, maar wederzijds verstaanbare verschillen tussen de variëteiten (Chambers & Trudgill 1998: 5) staat ter hoogte van de Nederlands-Duitse taalgrens sterk onder druk.² Het principe dat geografische nabijheid gelijk is aan linguïstisch-structurele nabijheid moet ten gevolge van het reële dialectverlies worden opgegeven. In Smits (2011b: 248-252) werd voor de fonologie, morfologie en syntaxis van de dialecten van Vreden en Winterswijk aangetoond dat de structurele dialectgrens tussen beide een feit is. Het is met name het dialect van de jonge generatie sprekers (van dezelfde leeftijd als de ouders van de hier besproken kinderen en jongeren) dat de meeste (sub)standaardtalige varianten bevat en dus het sterkst door structuurverlies gekenmerkt wordt. De geattesteerde varianten zijn hoofdzakelijk standaardtalig van oorsprong, waarmee de invloed van de standaardtaal op het dialectale structuurverlies wordt aangetoond (Smits 2011a). Dat deze evolutie werd vastgesteld bij bovengemiddeld dialectkundige sprekers, laat toe om een negatief perspectief voor de toekomst te extrapoleren. Om de breuk in het dialectcontinuüm vanuit Vredens standpunt ruwweg te schetsen: de jonge generaties in Winterswijk spreken geen verstaanbaar dialect met kleine verschillen meer, maar een dialect met een duidelijk anderstalige en dus mogelijk onverstaanbare genetica.

Het opbreken van het dialectcontinuüm leidt echter niet alleen tot divergerende dialectsystemen; er zijn ook gevolgen te verwachten van attitudinele en perceptuele aard. Volgens Grondelaers & van Hout (2010) kunnen gelijklopende attitudes tegenover diverse variëteiten gebruikt worden als maat om de eenheid van een taalgemeenschap te beschrijven. Bovendien stellen Gooskens & Kürschner (2009) vast dat een dialectachtergrond in grensstreken in de regel een positief effect heeft op de beheersing van de buurtaal. In die optiek zal een breuk van het dialectcontinuüm door dialectnivellering en -verlies waarschijnlijk ook leiden tot divergerende attitudes tegenover de betrokken variëteiten, en tot verminderende beheersing van de buurtaal, met inbegrip van de passieve en sociolinguïstische competenties.

De attitudegegevens uit 2014 illustreren die afnemende competentie perfect: terwijl nagenoeg alle proefpersonen (189/197 of 95,9%) erin slagen het eigen dialect als dusdanig te benoemen, wordt het Nedersaksische buurdialect van Winterswijk door 82,6% van de proefpersonen als Nederlands bestempeld. Slechts 3% spreekt van Plattdeutsch, 2,5% van een Nederlands dialect. Daarmee ‘triggert’ het Nedersaksisch nagenoeg dezelfde antwoorden als het Standaardnederlands, dat door 88,1% als Nederlands wordt benoemd (gedetailleerde weergave van de antwoorden in tabel 7). Alleen de antwoorden die spreken van een ‘mengeling’ tussen Nederlands en Duits liggen met 8,5% merkbaar hoger bij het Nedersaksische fragment dan bij het Standaardnederlandse (daar 3,5%).

---

² Overigens kunnen ook staatsgrenzen die geen (standaard)taalgrens vormen een dialectcontinuüm verstoren. Zo vormt ook de Belgisch-Nederlandse grens een in kracht toenemende dialectgrens (zie o.a. Taeldeman 1990; Hoppenbrouwers 1993; De Tier, Raes & Vanden Eynde 1997).

	Nedersaksisch		Standaardnederlands	
	Aantal	Procent	Aantal	Procent
Plattdeutsch	6	3,0	1	0,5
Duits dialect (geen Plattdeutsch)	2	1,0	2	1,0
Duitse omgangstaal	1	0,5		
'gemengd' Duits-Plattdeutsch			2	1,0
'gemengd' Nederlands-Duits	17	8,5	7	3,5
Nederlands dialect	5	2,5	2	1,0
Nederlands	147	73,9	155	77,9
andere taal (niet Nederlands)			7	3,5
Geen antwoord	21	10,6	23	11,6
TOTAAL	199		199	

Tabel 7 Benoeming van Nedersaksisch dialect en Standaardnederlands door 199 scholieren uit Vreden

Wanneer het buurdialect aan de andere kant van de grens nauwelijks nog als een andere variëteit dan het Standaardnederlands herkend wordt, of althans niet als zodanig benoemd, hoeft het niet te verbazen dat de beoordeling over de hele lijn gelijkloopt: alle attitudevragen leveren een gelijkaardige beoordeling op van het Standaardnederlandse en het Nedersaksische luisterfragment, met waarden die vaker dan bij de Duitse variëteiten rond de neutrale 3-score schommelen, zoals blijkt uit tabel 8.

	Nedersaksisch	Nederlands
<i>intelligentie</i>	3,41	3,17
<i>behulpzaamheid</i>	3,21	2,89
<i>onverstaanbaarheid</i>	1,69	2,29
<i>goede leider</i>	3,64	3,31
<i>model voor het spreken</i>	4,30	4,04
<i>betrouwbaarheid</i>	3,36	3,13
<i>humor</i>	3,27	3,17
<i>vriendelijkheid</i>	3,00	2,68
<i>goede journaallezer</i>	4,17	3,61
<i>populariteit</i>	3,12	3,00
<i>goedbetaalde baan</i>	3,20	2,97
<i>een goede vriend</i>	4,01	3,79
<i>schoonheid</i>	4,08	3,62

Tabel 8 Evaluatie van Nedersaksisch dialect en Standaardnederlands door 199 scholieren uit Vreden

Het Standaardnederlands wordt voor nagenoeg alle eigenschappen iets positiever beoordeeld dan het Nedersaksisch. Dit is te wijten aan de antwoorden van de oudere leerlingen, die, ongetwijfeld als gevolg van de lessen Nederlands die ze op school krijgen, ook een betere competentie in het Nederlands rapporteren. Aanvullende correlatieberekeningen wijzen uit dat de evaluatie van het Nederlands voor alle eigenschappen behalve populariteit een zeer significante samenhang vertoont met zowel oplopende leeftijd als een betere beheersing van het Nederlands, die allebei leiden tot gunstigere beoordelingen (i.e. lagere waarden in tabel 8 voor alle eigenschappen behalve onverstaanbaarheid). Voor het overige geven de resultaten in tabel 8 geen enkele aanwijzing dat de scholieren erin slagen de twee aangeboden variëteiten van het Nederlands te herkennen als prestige- of solidariteitsvariëteiten: het Nedersaksisch wordt beoordeeld als een onbekendere vorm van het Nederlands, met corresponderende licht ongunstigere scores. Er worden bijgevolg ook geen evaluaties van het eigen dialect, het Plattdeutsch, overgedragen op het Nedersaksisch. Zelfs op het gebied van de verstaanbaarheid profiteert het Nedersaksische fragment uit de buurgemeente Winterswijk niet (meer) van z'n (historisch) enge linguïstische verwantschap met het Vredense Plattdeutsch: het is met een

waarde van 1,69 vs. 2,29 immers nog slechter te verstaan dan het Standaardnederlands (en het Plattdeutsch, dat 2,40 behaalt, cf. supra). De staatsgrens geldt bijgevolg voor de proefpersonen uit 2014 als een absolute perceptuele breuklijn.

6 Slot

Bestaand onderzoek naar het Plattdeutsch heeft verschillende discrepanties blootgelegd tussen taalattitudes onderling en tussen attitudes en gedrag (zie o.a. Arendt 2012 voor een overzicht). De hier gepresenteerde gegevens uit twee onderzoeken in de Duitse grensstad Vreden bevestigen een aantal van die discrepanties, waaronder een grote kloof tussen de gerapporteerde actieve en passieve kennis, en de schijnbare tegenstelling tussen positieve attitudes tegenover het Platt en een voortdurend teruglopend gebruik. Alle generaties, dus zowel de ouders en grootouders uit het onderzoek van 2003 als de scholieren uit dat van 2014, rapporteren daarnaast een terughoudendheid ten aanzien van het gebruik van het Plattdeutsch in het onderwijs, die correspondeert met het feit dat bijna de helft van de jonge gezinnen uit 2003 aangeven het dialect niet meer als eerste taal te gebruiken in de opvoeding. Al deze gegevens wijzen erop dat de “language shift” in de richting van het Hoogduits of een regionale variëteit ervan onverminderd doorgaat, zelfs al maakt het dialect zeker nog deel uit van de dagelijkse realiteit in Vreden.

Een nieuwe bevinding is dat het coverte prestige van het Platt als solidariteitsvariëteit zeer sterk stijgt in de adolescentie. Hiermee lijken op het eerste gezicht de attitudele randvoorwaarden vervuld om een bestaan als taal binnen de *peer group* te handhaven. Terwijl een status als jongerenvariëteit in andere gebieden echter leidt tot een verbeterende actieve dialectcompetentie (zie b.v. Rys 2007 voor Vlaanderen), is dat voor Vreden onzeker. De veranderende attitude gaat alvast niet gepaard met een verbeterende zelfinschatting van de actieve of passieve beheersing van het Platt. Hoewel een lage zelfinschatting ook het gevolg kan zijn van een zekere onderrapportering door de proefpersonen in plaats van een objectief waarneembaar feit, is deze mogelijk wel een deel van de verklaring voor het feit dat het gebruik van het Nederduits in tijden van gestegen waardering nog steeds verder terugloopt: de angst om als een incompetent spreker te worden gepercipieerd kan een extra drempel vormen om over te gaan tot het gebruik van het Platt. De lage verstaanbaarheidsscore voor het Plattdeutsche fragment geeft bovendien ook aan dat er eveneens sprake kan zijn van een overrapportering van de passieve dialectcompetentie.

Onze gegevens bevestigen verder eens te meer dat van een grensoverschrijdend dialectcontinuüm in de ogen van leken nauwelijks nog sprake is. Niet alleen heeft advergentie met de respectievelijke standaardtalen ervoor gezorgd dat de variëteiten aan weerszijden van de Nederlands-Duitse staatsgrens verder uit elkaar zijn gegroeid dan ooit tevoren (zie ook Smits 2011a,b), die divergentie leidt er ook toe dat hedendaagse scholieren nauwelijks nog een verwantschap waarnemen tussen het Platt dat ze in hun eigen omgeving horen, en het Nedersaksisch van de andere kant van de grens, dat zelfs slechter wordt begrepen dan het Standaardnederlands, en ook nauwelijks nog wordt gebruikt in grensoverschrijdende contacten (Sauerwald 2005: 151).

7 Referenties

Arendt, Birte (2012). Niederdeutschdiskurse. Spracheinstellungen im Kontext von Laien, Printmedien und Politik. *Niederdeutsches Jahrbuch* 135, 101–117.

- Bloemhoff, Henk (2005). *Taaltelling Nedersaksisch. Een enquête naar het gebruik en de beheersing van het Nedersaksisch in Nederland*. Groningen: Stichting Sasland.
- Chambers, John K. & Trudgill, Peter (1998). *Dialectology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- De Corte, Benjamine & Ludger Kremer (1993). Sprachliche Überfremdung und Mundartgebrauch. Eine Ortssprachenstudie im nördlichen Ruhrgebietsvorland (Klein Reken & Westfalen). In Ludger Kremer (Ed.), *Diglossiestudien. Dialekt und Standardsprache im niederländisch-deutschen Grenzland* (pp. 21–56). Vreden: Landeskundliches Institut Westmünsterland.
- De Tier, Veronique, Nele Raes & Christof Vanden Eynde (1997). Tussen Hulst en Sint-Niklaas: de rijksgrens als taalgrens? *Taal & Tongval, Themanummer 10* ('Standaardisering in Noord en Zuid'), 63-80.
- Dunmore, Stuart (2011). Xians-via-Yish? Language Attitudes and Cultural Identities on Britain's Celtic Periphery. In P. Payton (Ed.), *Cornish Studies Nineteen* (pp. 60-83). Exeter: Exeter University Press.
- Ferguson, Charles (1959). Diglossia. *Word* 15, 325–340.
- Folwell, Katie & Durell, Martin (1995). Einstellungen zum Niederdeutschen in Münster. *Jahrbuch des Vereins für Niederdeutsche Sprachforschung* 118, 245–270.
- Goeman, Ton & Jongenburger, Willy (2009). Dimensions and determinants of dialect use in the Netherlands at the individual and regional levels at the end of the twentieth century. *International Journal of the Sociology of Language* 196/197, 31–72.
- Gooskens, Charlotte & Kürschner, Sebastian (2009). Cross-border intelligibility. On the intelligibility of Low German among speakers of Danish and Dutch. In: Charlotte Gooskens, Alexandra Lenz & Siemon Reker (Ed.), *Low Saxon dialects across borders. Niedersächsische Dialekte über Grenzen hinweg* (pp. 273-295). Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Grondelaers, Stef & van Hout, Roeland (2010). Is Standard Dutch with a regional accent standard or not? Evidence from native speakers' attitudes. *Language Variation and Change* 22, 221-239.
- Grondelaers, Stef, van Hout, Roeland & Speelman, Dirk (2011). A perceptual typology of standard language situations in the Low Countries. In Tore Kristiansen, Nikolas Coupland (Ed.), *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe* (pp.199 - 222). Oslo: Novus.
- Hoppenbrouwers, Cor (1993). De teloorgang van primaire dialectvormen langs de rijksgrens. In *Taal & Tongval, Themanummer 6* ('Dialectverlies en regiolectvorming'), 62-74.
- Huesmann, Anette (1998). *Zwischen Dialekt und Standard. Empirische Untersuchung zur Soziolinguistik des Varietätenspektrums im Deutschen*. Tübingen: Niemeyer.
- Kremer, Ludger (1991). Zur Entwicklung der Diglossie beiderseits der niederländisch-deutschen Staatsgrenze. *Niederdeutsches Jahrbuch* 114, 134–150.
- Kremer, Ludger (1997). Das niederdeutsche Paradox. Ausbau und Verlust einer Regionalsprache. *Germanistische Mitteilungen* 45-46, 5–13.
- Kremer, Ludger (2000). Westfälische Sprachgeschichte von 1850 bis zur Gegenwart. In Jürgen Macha, Jürgen, Elmar Neuss & Robert Peters (Ed.), *Rheinisch-westfälische Sprachgeschichte* (pp. 315–335). Köln/Weimar/Wien: Böhlau.
- Kremer, Ludger (2004). Binnenmigration und Sprachwechsel. Überlegungen zur norddeutschen Sprachgeschichte im 20. Jahrhundert (am Beispiel Westfalens). In Robert Damme & Norbert Nagel (Ed.), *Westfeles unde sassesch. Festgabe für Robert Peters zum 60. Geburtstag* (pp. 347–359). Bielefeld: Verlag für Regionalgeschichte.
- Kremer, Ludger (2005a). Niederdeutsch als Kulturdialekt? *Bentheimer Jahrbuch* 2005, 363–374.
- Kremer, Ludger (2005b). Niederdeutsch im Sprachkontakt: ein Überblick. In P. Sture Ureland (Ed.), *Integration of European language research* (pp. 403–413). Berlin: Logos.

- Kremer, Ludger & Van Caeneghem, Veerle (2007). *Dialektschwund im Westmünsterland. Zum Verlauf des niederdeutsch-hochdeutschen Sprachwechsels im 20. Jahrhundert*. Vreden: Landeskundliches Institut Westmünsterland.
- Kristiansen, Tore (2009). The macro level social meaning of late modern Danish accents. *Acta Linguistica Hafniensia* 40, 167–192.
- Kristiansen, Tore & Stefan Grondelaers (2013). *Language (De)standardisation in Late Modern Europe: Experimental Studies* (Ed.). Copenhagen: Novus Press.
- Lambert, Wallace, Hodgson, Richard, Gardner, Robert & Fillenbaum, Samuel (1960). Evaluational reactions to spoken languages. *Journal of Abnormal and Social Psychology* 60, 44-51.
- Lybaert, Chloé (2014). *Het gesproken Nederlands in Vlaanderen. Percepties en attitudes van een spraakmakende generatie*. Proefschrift Universiteit Gent.
- Mattheier, Klaus J. (1980). *Pragmatik und Soziologie der Dialekte: Einführung in die kommunikative Dialektologie des Deutschen*. Heidelberg: Quelle & Meyer.
- Menge, Heinz H. (1979). Zur Realität des Niederdeutschen in Ostwestfalen. Skizze eines Programms umfassender kontrastiver Untersuchungen zum Gebrauch der Sprachformen im Raum Paderborn und erste Ergebnisse einer vorbereitenden Umfrage mit fünf Karten. *Jahrbuch des Vereins für Niederdeutsche Sprachforschung* 102, 162–186.
- Münstermann, Henk G.W. & van Hout, Roeland (1988). Language attitudes and the prediction of dialect use. In Roeland van Hout & Uus Knops (Ed.), *Language attitudes in the Dutch language area* (pp. 173–188). Dordrecht/Providence: Foris.
- Reker, Siemon (1983). Tussen Hogelandster Gronings en het Standaard-Nederlands. *Driemaandelijks Bladen* 35.1, 1–28.
- Ryan, Ellen B. (1979). Why do low-prestige varieties persist? In Howard Giles & Robert St. Clair (Ed.), *Language and social Psychology*. (pp. 145-157). Oxford: Basil Blackwell.
- Rys, Kathy (2007). *Dialect as a Second Language: Linguistic and Non-Linguistic Factors in Secondary Dialect Acquisition by Children and Adolescents*. Ph.D-Dissertation Ghent University.
- Sauerwald, Tobias (2005). Sprachwandel bei Kontakten zwischen Deutschen und Niederländern in der Grenzregion de Achterhoek / Westmünsterland. *Niederdeutsches Wort* 45, 145-162.
- Smits, Tom F. H. (2011a). Dialectverlies en dialectnivellering in Nederlands-Duitse grensdialecten. *Taal & Tongval* 63, 175–196.
- Smits, Tom F. H. (2011b). *Strukturwandel in Grenzdialekten. Die Konsolidierung der niederländisch-deutschen Staatsgrenze als Dialektgrenze*. Stuttgart: Steiner.
- Smits, Tom F.H. (2014). Dialektperzeption und Schule – Vreden (D) versus Winterswijk (NL): Die Einstellungen von Dialektprechern zur Mundart im Unterricht. *Jahrbuch des Vereins für Niederdeutsche Sprachforschung* 137, 121–152.
- Smits, Tom F.H. & Kloots, Hanne (2011). Das Comeback der Mundarten. Dialektrenaissance und die Flämische Dialektpopwelle (2001-2010). In Elvira Glaser, Jürgen Erich Schmidt & Natascha Frey (Ed.), *Dynamik des Dialekts – Wandel und Variation. Akten des 3. Kongresses der Internationalen Gesellschaft für Dialektologie des Deutschen* (pp. 301-318). Stuttgart: Steiner.
- Soukup, Barbara (2013). The measurement of ‘language attitudes’. A reappraisal from a constructionist perspective. In Tore Kristiansen & Stefan Grondelaers (Ed.), *Language (De)standardisation in Late Modern Europe: Experimental Studies* (pp. 251-266). Copenhagen: Novus Press.
- Taeldeman, Johan (1990). Ist die belgisch-niederländische Staatsgrenze auch eine Dialektgrenze? In Hermann Niebaum & Ludger Kremer (Ed.), *Grenzdialekte* (pp.275-314). Hildesheim: Olms.
- Timm, Herbert (2013). „Plattdüütsch för de Lüütten“ Warum? Vorteile der mehrsprachigen Erziehung in Familie, Kindergarten und Grundschule (Ed.). Salzhausen: Zentrum für Plattdeutsch.

- Van Coetsem, Frans (1988). *Loan phonology and the two transfer types in language contact*. Dordrecht/Providence: Foris.
- Van Hoof, Sarah (2015). *Feiten en fictie. Een sociolinguïstische analyse van het taalgebruik in fictiereeksen op de Vlaamse openbare omroep (1977-2012)*. Gent: Academia Press.
- Van Hofwegen, Janneke & Wolfram, Walt (2010). Coming of age in African American English: A longitudinal study. *Journal of Sociolinguistics* 14, 427–455.